

KUR'ÂN AYETLERİ BAĞLAMINDA AYRILIKLARIN GİDERİLMESİ VE TOPLUMSAL BİRLİĞİN SAĞLANMASI¹

Şükrü AYDIN

Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Yrd.Doç.Dr., sukruaydin@gmail.com

Geliş Tarihi/Received:

23.10.2017

Kabul Tarihi/Accepted:

23.10.2017

e-Yayım/e-Printed:

29.12.2017

ÖZ

Allah'ın yarattığı en değerli varlık olan insan, toplumsal bir varlıktır. Tarihi süreçte her toplumda olduğu gibi, Müslüman toplumlarda da bölünmeler, parçalanmalar, buna bağlı olan stereotipik bakışların (kalıp yargılar) etkisiyle toplumda iç çekişmeler, savaşlar ve acılar yaşanmış, günümüzde de yaşanmaktadır.

Kur'an'da peygamberlerin ve ilâhî kitapların gönderilmesindeki temel amaçlardan birinin de, ayrılığa düşülen hususlarda hüküm vermek ve onları çözüme kavuşturmak olduğu belirtilir. (Bakara, 2/213; Zuhruf, 43/63) Dolayısıyla bütün peygamberler, tevhid dinini ikame etmek, toplumdaki birlik ve kaynaşmayı sağlamak, kıskançlık ve tefrikayı engellemek için gönderilmişlerdir. Bu açıdan onların getirdiği dinin kilit taşı olan tevhid, sosyal yaşamı, ilim ve dini bir bütün olarak ele alır ve onları birbirinden ayırmaz. Bu bakış açısı aynı zamanda evren - insan ve tanrı bütünlüğünün sağlanmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Toplum, Tevhid, Birlik, Tefrika.

ELIMINATING SEPARATIONS AND ESTABLISHING SOCIAL UNITY WITHIN THE CONTEXT OF QUR'AN

ABSTRACT

Human, a valuable being, is a social creature that Allah has created. Throughout history, as in other communities, in Muslim societies as well, due to the effects of separations, breaking ups and stereotypical viewpoints related to these, civil strives; wars and griefs were experienced and are experienced now.

¹ Bu makale "Kur'an'ın Fırkacılık Olgusuna Yaklaşımı" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

^{**} Yrd.Doç.Dr., Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir Ana Bilim Dalı, sukruaydin@gmail.com

In Qur'an, it is stated that one of the basic purposes that prophets and divine books were sent to mankind is to decide on the issues on which human being fell apart and to solve these separations. (Baqara, 2/213; Zuhruf, 43/63) Therefore, all of the prophets were sent to mankind to establish tawhid, to provide unification and socialization in the community, to prevent jealousy and divisions. From this perspective, tawhid, the corner stone of the religion that all prophets brought, handles social life, science and religion as a whole and does not separate them. This point of view is also to provide the unification of universe, mankind and god.

Key Words: Qur'an, Society, Tawhid, Unification, Division.

Giriş

Yüce kitabımız Kur'ân ve onu en güzel bir şekilde yaşayıp, bize örnek olan Hz. Peygamber (sav) hep toplumsal birlik, beraberlik ve dayanışmaya dikkat çekmiş ve söz konusu durumla ilgili gereken duyarlılığın gösterilmesini öğütlemişlerdir. Hz.Peygamber (sav)tebliğ görevine başladığı sırada birlik ve beraberlikten yoksun, her yönüyle parçalanmış bir yapı arz eden Arap toplumu ve bu toplumdaki çok farklı sosyal statüye sahip kişiler Kur'ân-ı Kerim'in ortaya koyduğu esaslar vasıtasıyla tek bir Allah'a kulluk olan "tevhid" potasında eritilmiş, tek bir inanç etrafında birleşmeleri sağlanarak toplumsal birlik ve bütünlük oluşturulmuştur.

Allah'ın birliği, gönderdiği vahyin de bölünmez bir bütünlük teşkil etmesi bütün insanlığın da tek bir toplum olmasını gerektiriyordu. Bu açıdan Hz. Peygamber (sav)'in tebliği önceki din mensupları da dâhil olmak üzere bütün insanların Kur'ân rehberliğinde birleşerek tek bir ümmet olmalarını hedeflemekteydi. Onun bu fikri Mekke'de olduğu gibi Medine'de de hiç sarsılmadı²

Medine'ye Hicretle birlikte orada yıllarca birbirleriyle savaş halinde olan kabileler, farklı din, inanç ve anlayışa sahip milletler Medine Vesikasının 1-2 ve 25. Maddelerinde belirtildiği üzere bir ümmet şemsiyesi altında birleştirildi.³ Bu duruma Kur'ân'da şöyle dikkat çekilir: *"Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı tutunun ve birbirinizden kopmayın. Allah'ın size verdiği nimetleri hatırlayın: Siz birbirinize düşman iken kalplerinizi nasıl uzlaştırdı da O'nun lütfu ile kardeş oldunuz ve ateşli bir uçurumun kenarında iken sizi onlardan nasıl korudu. Bu şekilde Allah mesajlarını size açıklar ki hidayet bulasınız."*⁴

Kur'ân'ın tek ümmet olarak niteleyip, Müslüman ismini verdiği ve Allah'ın ipine sımsıkı sarılıp dağılmasını emrettiği İslâm toplumunun da bu mesajları ve ilkeleri göz ardı etmemesi gerekir. Ayrıca Kur'ân'da; cennet tekellüf yapma, dışlayıcı tavırlara bürünme ve seçilmişlik (election) psikolojisiyle hareket etme gibi toplumsal bölünme ve parçalanma riskini beraberinde getiren tutum ve anlayışlar reddedilmekte, İslâm'ın bireysel sorumlulukla ilgili getirmiş olduğu temel prensiplere dikkat çekilmekte, Allah'ın birliğine iman, O'na teslimiyet, güzel ahlâk ve salih ameller ön plana çıkarılmaktadır.

1. TOPLUMUN BÖLÜNÜP PARÇALANMASINDA ETKİLİ OLAN BAZI FAKTÖRLER

Kur'ân açısından düşündüğümüzde genel olarak toplumsal parçalanmada etkili olan bazı faktörler şu başlıklar altında incelenebilir:

1. 1. Kıskançlık ve Çekişme

² Fazlur-Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005, s. 206.

³ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, İrfan Yayıncılık ve Ticaret, İstanbul, 1991, I, 191, 197; Mehmet Salmazzem, "Toplumsal Barışın İnşasında Kur'ân Perspektifinden Barış ve Cihad Anlayışının Rolü", *Sosyal Bilimlerde Stratejik Araştırmalar*, Lambert Academic Publishing, Deutschland/Germany, 2016, s. 262.

⁴ Âl-i 'İmrân, 3/103.

Kıskançlık, haksızlık, saldırganlık ve doymazlık gibi olumsuz duygular, tefrikaya, bölünmeye sebep olan ve onu tetikleyen önemli faktörlerdendir. Başlangıçta bir ümmet olan insanlığın ilerleyen süreçlerde bu faktörlerin etkisiyle bölünüp parçalanmaya maruz kalmaları Kur'ân'da şöyle anlatılır: *"Bütün insanlık bir tek ümmet idi. Bunun üzerine Allah müjdeci ve uyarıcı olarak peygamberler gönderdi ve onlar aracılığıyla hakikati ortaya seren vahiyler bahşetti ki, bununla insanların farklı görüşler edinmeye başladıkları her konuda karar verilebilsin. Buna rağmen, kendilerine hakikatin bütün kanıtları geldikten sonra aralarındaki kıskançlıktan dolayı onun anlamı hakkında ihtilafa düşenler bizzat bu vahyin tevdî edildiği aynı insanlardı. Ancak Allah, inananları, kendi izniyle, üzerinde ihtilafa düştikleri konularda doğruya ulaştırdı. Çünkü Allah, ulaşmak isteyeni doğru yola ulaştırır."*⁵

Kur'ân insan hayatındaki tevhid esasına dayalı olan birliğin, kıskançlık, haksızlık ve saldırı anlamlarına gelen "bağy" sebebiyle bozulduğunu, bunun sonucunda tek olan ümmetin bölünüp parçalanmaya maruz kaldığını haber vermektedir.⁶ Âdem'in iki oğlu arasındaki anlaşmazlığın da cinayetle sonuçlanmasında kıskançlığın önemli bir etkisi vardır.⁷ Bu etkiyle onun oğullarından Kabil'in kardeşi Habil'i öldürmesi, aynı zamanda kötülükte bir dönüm noktası olmuş ve günümüze kadar bunun izi varlığını sürdürmüştür.⁸ Bu da insanlık tarihi boyunca toplumun bölünüp parçalanmasında kıskançlık faktörünün çok etkili olduğunu gösteren önemli bir kanıttır. Bu türden yaşanan olayların Kur'ân'da anlatılmasının bir hikmeti de inananların bunlardan gerekli dersleri çıkarmaları, bu hususta daha duyarlı olmalarını sağlama amacı olduğu söylenebilir.

Kur'ân'a göre; insanlardan kimi inanarak kimi de kıskançlık, haksızlık ve dünyevi çıkarları düşünme sonucunda inkâr ederek ihtilafa düştüler. Bunların hiçbirinin Allah'ın kaza - kader ve iradesi dışında olduğu söz konusu olamaz. Allah dileseydi bunun tersi de olur, bütün evrendekiler bir ümmet olurdu. Ancak O, bunu istemedi. Çünkü insanlığı gönderdiği kitap ve şeriatlarla denemek ve sınamak istedi. Onların huzur ve mutluluk yolunu kendilerine bahşedilen akılla bulup, özgür düşünce ve iradeleriyle seçmelerini diledi. Ancak onlar dini kabul konusunda sağlıklı düşünemeyip kimi inanarak, kimi de inkâr ederek büyük ihtilaf ve ayrılıklara düşüp parçalandılar.⁹ Oysa burada insanlardan istenen vahyin öncülüğünde aklî ve iradî yeteneklerini kullanarak birlik ve bütünlüklerini oluşturup tek ümmet, tek toplum olmaya gitmeleridir.

İktidarı ele geçirmek için siyasi çekişmeler, dünyevî yarış ve kıskançlık toplumu bölünüp, parçalanmaya, bunun sonucunda da zayıf düşerek düşmanın egemenliği altına girmeye götürür.¹⁰ Bunun tedavisi de samimi bir niyet, ihlâs ve hayırda yarışmaktır.¹¹

Kur'ân kitap ehli olanlar ile müşriklerin de kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki kıskançlıktan ötürü ayrılığa düştüklerinden haber verir ve bunlar gibi olmamamızı öğütler."¹²

Ehl-i Kitap, kitaplarındaki son Peygamber Hz. Muhammed (sav)'e ait sıfatları bildikleri, hatta Kur'ân'ın ifadesiyle kendi çocuklarını tanıır gibi onu tanıdıkları halde kıskançlık ve inatlarından dolayı onun peygamberliğini inkâr ettiler. Mekke müşrikleri de Hz. Muhammed (sav)'e peygamberlik gelmeden

⁵ Bakara, 2/213.

⁶ Bkz. Bakara, 2/213; Şûrâ, 42/14; Casiye, 45/17.

⁷ Osman Necati, *Kur'ân ve Psikoloji*, (Çev.: Hayati Aydın), Ankara: Fecr Yayınevi, 1998, s. 36.

⁸ Mehmet Salmazzem-Abdulkerim Bingöl, "Tefsirlerde Cihada Yönelik Yorum Farklılıkları, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2016, C. 5, Ek Sayı, s. 230.

⁹ Bkz. Bakara, 2/213, 253; Âl-i 'İmrân, 3/19; Mâide, 5/48; Şûrâ, 42/14; Câsiye, 45/17; Ayrıca bkz. Ebû Muhammed Abdulhak b. Ğalib İbn Atiyye el-Endelûsî, *el-Muharreru'l-Veciz*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001, I, 339; II, 201; Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsiru'l-Münîr*, Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 10. Baskı, 2009, II, 8; III, 573.

¹⁰ Yasir Hüseyin Bürhâmî, *Fıkhü'l-Hilâf Beyne'l-Müslimin*, Kahire: Dârü'l-Akide, 2. Baskı, 2000, s. 45 - 46.

¹¹ Bkz. Bakara, 2/148, 213; Maide, 5/48; Mü'minûn, 23/61; Şûrâ, 42/14; Sâffât, 37/61; Mutaffifin, 83/26.

¹² Âl-i 'İmrân, 3/19; Ayrıca bkz., Şûrâ, 42/14; Câsiye, 45/17.

önce "el-Emin" diyorlardı. Peygamberlik geldikten sonra ona kötü davranıp, düşmanlık yapmaya başladılar.¹³ Onların böyle bir tavır sergilemelerindeki en önemli faktörlerden biri de kıskançlık ve çekememezliktir.

Ehl-i Kitab diye hitap edilen Yahudi ve Hıristiyanlar da geçmişte kendilerine indirilene uymaları gerekirken, aralarındaki kıskançlık ve çekememezlikten dolayı ihtilafa düşüp parçalandılar.¹⁴ Selef müfessirlerinden İbn Abbas ve Katade'ye göre "dinlerini paramparça edenler"¹⁵ ayetinden maksat, Yahudi ve Hıristiyan'lardır.¹⁶ Çünkü onlar Kitab-ı Mukaddes'in izleyicileri olup, ortak inanç kaynağına sahip oldukları halde Yahudi ve Hıristiyan olarak bölünüp birbirlerini tekfir ettiler. Ayrıca kendi içlerinde de dinlerini parçalayıp böldüler. Bu parçalanma sonucu ortaya çıkan gruplar bile birbirlerini tekfir ettiler, birbirlerine düşmanlık yapıp kendi aralarında acımasızca savaştılar.¹⁷

Bazı müfessirlere göre; Kitap verilenler ifadesi, sadece Yahudi ve Hıristiyanları değil, Hz. Muhammed (sav)'den önce kendilerine kitap gönderilmiş bütün dinlerin mensuplarını da kapsar.¹⁸

Kur'ân'da Ehl-i Kitabın yanında Mekkeli müşrikler de dinlerini parçalamakla suçlanmaktadır. Onların ataları başlangıçta Hz. İbrahim'in tevhid esasına dayalı Hanif dinine bağlı idiler. Daha sonra Amr b. Luhayy'ın putları getirmesiyle dinlerini değiştirdiler.¹⁹ Onlardan kimi putlara, kimi de meleklerle tapmaya başladılar.²⁰ Bunun sonucunda Arap kabileleri birbirlerini acımasızca öldüren düşman kamplara bölündüler.²¹

İbn Abbas'a göre "Dinlerini paramparça edip, gruplara ayrılanlar gibi olmayın,"²² ayetinden maksat, bir önceki ayette sözü edilen²³ Hz. İbrahim'in tevhid esasına dayalı olan Hanif dinini terk edip,²⁴ farklı farklı sapkın gruplara ayrılmış Mekkeli müşriklerdir.²⁵ Müşrikler onu peygamberliğe layık görmüyorlar²⁶ oysa uzun süredir bir Peygamberin gelmesini temenni ediyorlardı.²⁷ Ayrıca Onlar Allah dışında ilâhlar

¹³ Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkanî, *Bahru'l-Ullâm*, (Tefsiru's-Semerkanî), (Thk.: Adil Ahmed Abdu'l-Mevcud - Ali Muhammed Muavviz), Beyrut: Dârû'l Kutubi'l- İlmîyye, 1993, III, 193; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, (Thk.: Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî), Beyrut: Müessesetu'l-Risale, 2006, XXII, 408; Ayrıca bkz. Bakara, 2/89, 146; Beyyine, 98/1-4.

¹⁴ Seyyid Muhammed Hüseyin et-Tabatabâi, *el-Mizân fi Tefsiri'l- Kur'ân*, (Thk.: Şeyh Hasan el-A'lemî), Beyrut: Müessesetu'l-A'lemî li'l-Matbuat, 1997, VII, 402.

¹⁵ Bkz. En'am, 6/159.

¹⁶ Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer el-Harezmi ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vîl*, (Thk.: Adil Ahmed Abdu'l-Mevcud - Ali Muhammed Muavviz), Riyad: Mektebetu'l-Ubeykân, 1998, I, 606; Fahrudin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtilu'l-Ğayb (et-Tefsiru'l-Kebîr)*, Tahran, ts., XIV, 7, 8; Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân el-Endelûsî, *Tefsiru'l-Bahri'l-Muhîr*, Beyrut: Dârû'l-Kutubi'l-İlmîyye, 1993, VII, 167; Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, (Thk.: Şamil b. Muhammed es-Selâme), Riyad: Dârû Taybe li'n-Neşri ve't-Tevzi', 2. Baskı, 1999, III, 376-377; Ahmed Mustafa el-Meraġî, *Tefsiru'l-Meraġî*, Mısır: Matbaatu Mustafa el-Babî el-Halebî, 1946, VIII, 83; V, 400; Yusuf el-Kardâvî, *Es-Sahvetu'l-İslâmiyye Beyne İhtilâfi'l-Meşru' ve't-Teferruki'l-Mezmûm*, Kahire: Dârû's-Şurûk, 2001, s. 24.

¹⁷ er-Râzî, *Mefâtilu'l-Ğayb*, XII, 45; XIV, 7, 8; Ebu'l Berekat Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, *Tefsiru'n-Nesefî*, İstanbul: Dârû Kahraman li'n-Neşri ve't-Tevzi'1984, I, 174; el-Merâġî, *Tefsiru'l-Merâġî*, IV, 24; VIII, 83, 85; Muhammed Abduh - Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsiru'l-Menâr)*, Mısır: Dârû'l-Menâr, 2. Baskı, 1947, VIII, 214; İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, (Çev.: Ahmet Çelen - Vahdettin İnce v.dğr.), İstanbul: Ekin Yayınları, 1998, V, 283; Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, (Çev.: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İstanbul: İşaret Yayınları, 3. Baskı, 2001, s. 265, dn.: 161; s. 110, dn.: 80; s. 188, dn.: 27; Inger Furseth - Pal Repstad, *Din Sosyolojisine Giriş*, (Çev.: İhsan Çapçoġlu - Halil Aydınalp), Ankara: Birleşik Dağıtım, 2011, s. 274.

¹⁸ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, VIII, 457; Esed, *Kur'ân Mesajı*, s. 1293, dn.: 3; s. 91-92, dn.: 12,13.

¹⁹ Ebu Ali el-Fadl b. Hasan et-Tabersî, *Mecmau'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, Beyrut: Dârû'l-Ulûm/Dârû'l-Murtadâ, 2005 / 2006, V, 130; Muhammed b. Muhammed el-İmadî Ebu's-Suûd, *İrşâdu Akli's-Selîm İla Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerim*, Beyrut: Dârû'l-İhya-i't-Turâsi'l-Arabî, ts., IV, 132; Ebu Tayyib Siddik Han b. Hasan b. Ali b. Lütfullah el- Hüseyini el-Kannevcî, *Fethu'l-Beyân fi Mekasidi'l-Kur'ân*, (Thk. Abdullah b. İbrahim el-Ensârî), Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1996, I, 327; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XVII, 143; Abduh - Rıza, *Tefsiru'l-Menâr*, XI, 328; Zuhaylî, *et-Tefsiru'l-Münîr*, VI, 143; Ayrıca bkz. Rûm, 30/30.

²⁰ Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, (Thk.: Abdurrahman Umeyra), Mansure: Dârû'l-Vefâ, 1994, II, 256.

²¹ Ebu'l-Ala el-Mevduđî, *Tefhimu'l-Kur'ân*, (Çev.: Muhammed Han Kayanî v.dğr.), İstanbul: İnsan Yayınları, 1987, I, 248.

²² Rûm, 30/32.

²³ Bkz. Rûm, 30/31.

²⁴ Bkz. Âl-i İmrân, 3/67; En'am, 6/79.

²⁵ Ebu Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ud el-Beġâvî, *Meâlimu't-Tenzil*, (Thk.: Muhammed Abdullah en-Nemr - Osman Cum'a Dımyeriyye - Süleyman Müslim el-Harş), Riyad: Dârû Taybe, 1989, III, 208; Ebû Hayyân, *Tefsiru'l-Bahri'l-Muhîr*, IV, 260; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, VIII, 192; et-Tabatabâi, *el-Mizân*, VII, 402.

²⁶ Bkz. Zuhuf, 43/31; Ayrıca bkz. Esed, *Kur'ân Mesajı*, s. 1001, dn.: 28.

²⁷ Bkz. Fatır, 35/42; En'am, 6/157; Yasin, 36/6.

edinerek hakka muhalif davranıyorlardı.²⁸ Onlardan bazıları Meleklerle taparlar ve onları Allah'ın kızları olarak görürler, bazıları putlara taparlar ve putları Allah katında şefaathı olarak görürler, bazıları ise güneşe, aya ve yıldızlara taparlardı.²⁹ Yine İbn Abbas, Beyyine 98/4. ayetini de delil göstererek; "Onlara ilim geldikten sonra aralarındaki taşkınlıkları sebebiyle ayrılığa düştüler"³⁰ ayetinden maksadın Ehl-i Kitap ve Müşrikler olduğunu söyler. Son Peygamber Hz. Muhammed gelince de müşriklerden bir kısmı inandılar, bir kısmı inanmadılar. Yahudi ve Hıristiyanların da ona inanmamalarında kıskançlık faktörü çok etili olmuştur. Eğer Allah azabı belli bir güne ertelememiş olsaydı, onlar hemen cezalandırılacaklardı.³¹

Kur'ân'da geçmiş peygamberlerin takipçileri olan Mekkeli müşriklerin, Yahudi ve Hıristiyanların zamanla bu peygamberlerin kendilerine getirmiş oldukları mesajları göz ardı edip sapkınlığa düşmelerinden, fırkalaşmanın sonucunda bölünüp parçalanmışlıklarından söz edilmesinin en önemli hikmeti, geçmiş eleştiri süzgecinden geçirmeyip, geçmişte olanlardan ders çıkarmamamız, onların düştüğü hataya düşmemiz ve bu konudaki duyarlılığımızı kaybetmemizdir.

1. 2. Cehalet ve Körü Körüne Taklit

Hz. Peygamber (sav)'den sonra ortaya çıkan hizipleşmeler zamanla bağnazlık, cehalet ve küstahça büyülenme tavrı içinde çok değişik fırka ve mezheplerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.³² Bundan dolayı cehalet yumuşaklık ve ağırbaşlılık anlamındaki hilm kelimesinin zıttı sayılır.³³ İzutsu (ö. 1993) da, cehaleti, hilm'in zıttı olan kendini büyük sanmak, kibir ve haddini bilmez bir küstahlıkla eş anlamlı sayar. Böyle bir kişiliğe sahip olan insanın öfkesini dizginleyemeyip, en ufak bir kızgınlık anında kontrolsüz bir ihtirasla ani tepkiler verdiğini ve sorumsuzca davranışlar sergileyebildiğini söyler.³⁴

Cehaletin bir diğer belirtisi olan yüzeysel düşünmenin ve olayların içine nüfuz edememenin³⁵ doğal sonucu olarak İslâm'ı bilmemek ya da yeterince bilmemek, bir bilgi ve kanıt dayanmadan bazı görüşlere sahip olmak fırkalaşmaya götüren önemli bir faktördür.³⁶ Nitekim Kur'ân bir bilgi ve kanıt dayanmadan tartışıp duran Yahudi ve Hıristiyanları kınamaktadır.³⁷

İsrailoğulları Mısır çıkışında denizi geçtikten sonra puta tapan bir kavimle karşılaştıklarında onlara cahilce olan özentilerinden dolayı Hz. Harun ve Hz. Musa ile ihtilafa düşmüşlerdir. Kur'ân'ın ifadesiyle Hz. Musa'nın onlara "Gerçekten de siz cahil bir toplumsunuz"³⁸ demesi de bunu göstermektedir.

Cahiliye dönemi Arapları kendi aralarında parçalanmış ve birbirlerine düşmanlık yapıyorlardı. Bu yüzden Müslümanlar Allah'ın ipine sarılıp, parçalanmamaları şeklinde uyarılmışlardır.³⁹ Dolayısıyla Müslümanlar, birlikliklerini ortadan kaldıracak ve kendilerini parçalanmaya götürecek davranışlardan uzak durmalı, bilgi ve kanıt dayanarak hareket etmeli, hakikatin ve ilim öncülerinin etrafında toplanmalı ve cehenneme davet eden sapkınlık öncülerinden

²⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, (Thk.: Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî), Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 2006, XXIV, 284.

²⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XIV, 7; XXVII, 204; el-Kannevî, *Fethu'l-Beyân*, IV, 288; Muhammed Tahir İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, Tunus: ed-Dârü't-Tunusiyye, 1984, VIII, 192; Esed, *Kur'ân Mesajı*, s. 246, dn.: 87; s. 540, d.n: 63; Ayrıca bkz. Zümer, 39/3.

³⁰ Şûrâ, 42/14.

³¹ Bkz. Âl-i İmrân, 3/19; Casiye, 45/17; Yûnus, 10/19; Şûrâ, 42/14; Ebû Hayyân, *Tefsiru'l- Bahri'l-Muhît*, VI, 490.

³² et-Tabatabâi, *el-Mizân*, VII, 141.

³³ Ebubekir Muhammed b. Hasan İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğâ*, (Thk.: Remzî Münir Baalbekî), Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyi'n, 1987, I, 494.

³⁴ Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, (Çev.: Süleyman Ateş), Ankara: Kevser Yayınları, ts., s. 191-193.

³⁵ İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 200-201.

³⁶ Muhammed el-Abede - Tarık Abdulhalim, *Mukaddime fi Esbabı İhtilâfi'l-Müslimîn ve Teferrukihim*, Kuveyt: Dârü'l-Erkâm, 2. Baskı, 1986, s. 104; Tâhâ Cabir Feyyaz el-Alvânî, *Edebu'l-İhtilâf fi'l-İslâm*, U.S.A.: el-Ma'hedü'l-Alemî li'l-Fikri'l-İslâmî, 5. Baskı, 1992, s. 158.

³⁷ Bkz. Âl-i İmrân, 3/ 65-66; Nisa, 4/147.

³⁸ Bkz. A'râf, 7/138.

³⁹ Bkz. Âl-i İmrân, 3/103; Ayrıca bkz. Kâdî Nâsiruddîn el-Beydavî, *Envâru't-Tenzil, ve Esrâru't-Te'vîl*, Beyrut: Müessesetu Şa'ban, Lî'n-Neşr ve't-Tevzi', ts., II, 34; en-Nesefî, *Tefsiru'n-Nesefî*, I, 173 - 174.

sakınmalılardır. Bu da ancak İslâm'ı ve onun temel kaynağı Kur'ân'ı gerçek manada anlamak, yaşamak ve içselleştirmekle olur.

İnsanoğlunda doğal olarak alışık olduğu şeylere karşı bir eğilim vardır. Bu yüzden atalar gibi davranmanın, toplumdaki bireylerin psikolojik tatmin araçlarından biri olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁰ Kur'ân, körü körüne ataları taklit etmeyi kınar; ancak iyi ve olumlu davranışlarda onları örnek almada hiçbir problem görmez.⁴¹ Dolayısıyla nedeni beğeni, fayda, bağımlılık gibi birçok psikolojik unsurlara dayanmakla birlikte taklidin bir açıdan da önemli bir öğrenme şekli olduğu söylenebilir.⁴² Hayata yeni başlayan insan doğal olarak çevresini gözlemleyerek, hatta hayvanlara bakarak, onlardan bazı şeyleri öğrenmiş ve hayat yolunda ilerlemiştir. Kur'ân'ın bildirdiğine göre kardeşi Habil'i öldüren Kabil şaşkınlığını ölmüş olan bir karga leşini saklamak için yeri eşeleyerek diğer bir karganın hareketini gözlemleyerek gidermiş ve ölünün toprağa gömülmesi gerektiğini öğrenmiştir.⁴³ Bunun dışında insanların hayvanlara bakarak yüzmeyi, uçak yapmayı, yarasaları taklitte radarları, balıkları taklitte denizaltıları vs. keşfettikleri de bir gerçektir.⁴⁴ İnsanın bu şekilde olumlu kazanımlar elde etmek için çevresinde olup bitenleri, kendisinden daha deneyimli insanları gözlemleyip örnek almasında bir sakınca yoktur. Kur'ân'ın olumsuz olarak baktığı ise, sorgulamadan, akıl süzgecinden geçirmeden körü körüne taklittir.⁴⁵ Bu anlayış fikri donukluğa, yeniliklere açık olmamaya ve onlara düşmanca karşı çıkmaya götürür. Bu anlayışa sahip milletler, kendilerine gönderilen elçilere hep karşı çıkıp iman etmemişlerdir.⁴⁶

er-Râzî (ö. 606/1210), Kur'ân'da körü körüne taklidi kınayan; *"Onlar (inkârcılar) şöyle derler: Biz atalarımızı (belli) bir inanç üzerinde bulduk ve ancak onların izinde giderek doğru yolu buluruz. İşte böyle: Biz ne zaman, senden önce herhangi bir topluluğa bir uyarıcı gönderdiysek, halkın keyif ve haz peşinde koşan kesimi daima şöyle dediler: biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk, biz ancak onların izinden gideriz. (Bunun üzerine uyarıcı) dedi ki; Babalarımızı üzerinde bulduğunuz şeyden daha doğrusunu getirsem de mi? Dediler ki; biz sizin gönderildiğiniz şeyleri inkâr ediyoruz."*⁴⁷ Ayetlerini açıklama bağlamında şöyle bir yorum yapmaktadır: *"Kur'ân'da hiçbir ayet olmasaydı bile, körü körüne taklidi kınayan ve aşağılayan bu ayetler, hiç sorgulamadan, körü körüne bir kimsenin görüşünü taklit etmenin yanlışlığını göstermeye yeterdi. Çünkü bu ayetlerde inkârcıların bağlı oldukları düşüncelerin, akla da vahye de dayanmadığı vurgulanmaktadır. Onların yalnızca atalarının ve öncekilerin görüşlerini körü körüne kabul etmekle yetindikleri açıklanmaktadır."*⁴⁸ Oysa geçmişi hiçbir eleştiri süzgecinden geçirmeden kabullenmenin kişiyi şirke bulaştırma tehlikesi vardır.⁴⁹ Bu anlayış Kur'ân'da şöyle ifade edilmektedir: *"Aslında, önce (biz değil) atalarımızdı Allah'tan başkasına tanrısal nitelikler yakıştıranlar, biz sadece onların izinden yürüyen bir kuşağız."*⁵⁰

Kur'ân, bir taraftan birlik ve beraberlik içinde yaşamının gerekliliği üzerinde dururken; diğer taraftan akli kullanmayı, düşünmeyi teşvik etmiş, körü körüne inanan insanlar değil, bilgili, düşünen, akıllarını kullanan aydın bireyler topluluğunun oluşturulmasını ister.⁵¹ Dinî ve sosyal açıdan büyük bir kaosun hüküm sürdüğü bir topluma gelen Hz. Muhammed (sav), körü körüne taklitten ve insanların birbirlerini veya başkalarını Rab edinmekten kaçınmaları hususunda topluma çağrıda bulunmuş,

⁴⁰ Aydın, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, s. 225.

⁴¹ Bkz. Yusuf, 12/38; Ayrıca bkz. Aydın, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, s. 225-226.

⁴² Mahmut H. Akın, *Toplumsallaşma Sözlüğü*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2011, 135.

⁴³ Bkz. Mâide, 5/30-31.

⁴⁴ Aydın, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, s. 222-223.

⁴⁵ Bkz. Bakara, 2/170; Zuhruf, 43/22-24.

⁴⁶ Aydın, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, s. 226, 228; Necatî, *Kur'ân ve Psikoloji*, s. 122; Ayrıca bkz. A'râf, 7/70; Hûd, 11/62, 87; Enbiyâ, 21/52-56; Yûnus, 10/78; Zuhruf, 43/22-23.

⁴⁷ Zuhruf, 43/22-24.

⁴⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVII, 206.

⁴⁹ Aydın, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, s. 226 - 227.

⁵⁰ A'râf, 7/173.

⁵¹ Bkz. Âl-i 'İmrân, 3/103, 191; En'âm, 6/50, 184; Nûr, 24/61; Rûm, 30/8, 24, 28; Nahl, 16/12; Tevbe, 9/122.

insanlığı ortak temel ilke olan Allah'ın birliği ve eşsizliği etrafında birleşmeye çağırmıştır.⁵² Ona inanan ashab ise takıldıkları konularda tamamıyla onun anlattıklarına ve apaçık olan Kitab-ı Mübîne yöneldikleri için felsefî ve Kelâmî mes'elelere ihtiyaç duymamışlardır. Aslında İslâm'da otoriteriyen bir karakter söz konusu değildir. İslâm, kişinin Allah'a bile zorla boyun eğmemesi gerektiğini, peygamberin zorla boyun eğilen bir otorite olmadığını, inanmanın bir akıl yürütme ve araştırma sonucu olması gerektiği anlayışını yerleştirmeyi hedeflemiştir.⁵³

Müslümanlar arasındaki bölünme ve parçalanmaların birçoğunun altında, hakka muhalif ve yanlış bile olsa geleneklere tabi olmak, körü körüne ataların izinde olmak⁵⁴ bir gruba, cemaate, bölgeye, şahsa, ekole veya kültüre körü körüne bağlılık, onların dini görüşlerini hiç sorgulamadan kabul etmek ve taklid etmek yatar. Bu da kınanmıştır.⁵⁵ Bu tür bağlılıklar gerçekleşim ana güdüsüne bağlı olan "bağlılık ihtiyacı",⁵⁶ üyelerdeki bağımsızlık ve insiyatif yokluğundan kaynaklanır. Kişi yalnız olduğu zaman kendisini eksik hisseder.⁵⁷ Dolayısıyla Cemaat veya grup yapısının bu tür mutlak itaat prensibine dayalı otoriteryanizmi artırdığı bilinmektedir. Genelde bu türden grup, dinî cemaat ve tarikat içerisinde, emirler yukarıdan aşağıya silsile içerisinde uygulandığından, bu hiyerarşik yapı kişide sorgulamadan uyma ve boyun eğme davranışını artırmaktadır.⁵⁸ Üyelerin katılımıyla gerçekleşen bu tür oluşumlar, onlardan bağlı oldukları grubun yaşama stilini benimsemelerini ve normlarına sıkı sıkıya bağlı olmalarını isterler.⁵⁹ Sorgulamaya ve değişime açık olmayan kendisini ve taraftar olduğu grubu mükemmel ve kusursuz gören bu ben-merkezci / egosantrik anlayış ve fanatizme giren bu psikolojik eğilim daha çok "kendini ispatlama ve sosyal grupların savunma tepkisi" olarak açıklanmaktadır.⁶⁰ Oysa insan ancak akl-ı selime dayalı düşünce yetisini yok eden hevâdan uzak durup, bağımsız bir akıl ve objektif bir anlayışla gerçeklere ulaşabilir.⁶¹ Nitekim Yüce kitabımız Kur'ân körü körüne atalar kültüne bağlı insanları; "*Ya ataları akıllarını hiç kullanmamış ve hidayetden nasip almamış iseler*"⁶² yine onlara mı uyacaklar şeklinde uyarmaktadır. Bu türden bir bağlılığın temelinde kişinin kendini aşarak bazı değişiklikleri yapacak güç ve iradeyi kendisinde görmemesi yatar. Psikolojik olarak bu güçsüzlüğün ve boşluk içinde kalmanın verdiği acıyı unutmanın ve kişisel hedeflere ulaşmanın en kolay yolu bir otoriteye, lidere, gruba veya partiye sorgulamadan, körü körüne boyun eğmek ve onunla özdeşleşmektir.⁶³ Hatta kimi gruplara göre lider her şeydir ve her şeye gücü yeten, yani "*omnipotent*"tir. Dolayısıyla bu tür toplum hayatına ters olan disosyal toplum yapılanmasında lider veya başkan üzerinde yetkili bir merci' yoktur. Ona muhalefet davaya ihanet ve dine karşı çıkmak gibi algılanır. Çünkü onun hüküm ve kararlarının Tanrı adına olduğu kanaati vardır.⁶⁴ İşte, bu şekilde özgür düşünceye pranga vuran, akli yok sayan, yeniliğe karşı çıkan, körü körüne

⁵² Bkz. Âl-i 'İmrân, 3/64, 80; Tevbe, 9/31.

⁵³ İbrahim Gürses, "Dindarlık İle İlgili Tutumlar ve Otoriteriyen Kişilik İlişkisi" (Kom. Başk.: Hayati Hökelekli), *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002, s. 93 - 95; Ayrıca bkz. Bakara, 2/44, 76, 164, 170, 171, 256; Yûnus, 10/99; Gâşiye, 88/22.

⁵⁴ Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed eş-Şâtîbî, *el-İ'tisâm*, Beyrut: Dârû'l- Kutubi'l-İlmiyye, 1988, II, 402; Aydın, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, s. 217; Ayrıca bkz. Yûnus, 10/78; Şu'ara', 26/74; Zuhruf, 43/22-24.

⁵⁵ el-Merağî, *Tefsîru'l-Merağî*, VIII, 84; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVII, 206; Kardâvî, *es-Sahvetu'l- İslâmiyye*, s. 128; Esed, *Kur'ân Mesajı*, s. 1000, dn.: 23; Ayrıca bkz. Bakara, 2/170, 171; Zuhruf, 43/23.

⁵⁶ Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İstanbul: İnkılâp Yayınları, 14. Baskı, 1994, s. 71.

⁵⁷ Sigmund Freud, *Uygurlık, Din ve Toplum*, (Çev.: Selçuk Budak), İstanbul: Öteki Yayınevi, 6. Basım, 2007, s. 144, 145.

⁵⁸ Gürses, "Dindarlık İle İlgili Tutumlar" s. 101.

⁵⁹ Hüsnü Ezber Bodur, "'Sekt (Fırka) Tipi Dinî Organizasyon Örneği Olarak Haricîlik Hareketine Sosyolojik Bir Bakış", *KSÜİF Dergisi*, V-10, Kahramanmaraş, 2007, s. 33.

⁶⁰ Nevzat Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 5. Baskı, 2012, s. 107; Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara: TDVY., 2008, s. 194; Asım Yapıcı, *Din, Kimlik ve Önyargı (Biz ve Onlar)*, Adana: Karahan Kitabevi, 2004, s. 96-97.

⁶¹ Aydın, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, s. 205.

⁶² Bakara, 2/170.

⁶³ Hayati Hökelekli, *İslâm Psikolojisi Yazıları*, İstanbul: Dem Yayınları, 2009, s. 209-210, 212; Zeyyat Sabuncuoğlu - Melek Tüz, *Örgütsel Psikoloji*, İstanbul: Alfa Yayınları, 3. Baskı, 1998, s. 150.

⁶⁴ Hamdi Kalyoncu, *Liderlere Tapınma Psikolojisi*, İstanbul: Marifet Yayınları, 2. Baskı, 2006, s. 95-99.

taklitten kaçınmayan anlayış, bütünleşmeyi sağlamayacağı gibi, toplumsal çözülme de hızlandırır.⁶⁵ Bu aynı zamanda toplumda kendisine ayrıcalıklı bir yer ayırtmayan, boş bulduğu yere oturan, karşısında ayağa kalkılmasına izin vermeyen, kendisini alkışlatmayan, kendisine tezahürat yaptırmayan, pazardan alışverişini kendisi yapan, eşyalarını başkasına taşıtmayan, söküğünü ve çarığını kendisi diken Hz. Peygamber (sav)'in de sünnetine aykırıdır.⁶⁶

İbn Hazm (ö. 456 / 1064), Allah'a ve Peygambere itaat etmeyenlerin feryad ederek söyledikleri "*Ey Rabbimiz! Biz liderlerimize ve ileri gelenlerimize uyduk, bizi doğru yoldan uzaklaştıranlar onlardır*"⁶⁷ ve "*Rabbimizin katından size indirilene uyun. O'ndan başka önderlerin ardından gitmeyin*"⁶⁸ gibi ayetleri açıklama kapsamında, bir kimsenin Peygamber dışındaki bir insanın görüşünü bürhansız, kanıtsız kabul edip, onu taklid etmesine, onun subjektif görüşlerine, hukukî geçerlik atfederek, Kur'ânî buyruk ve öğretilerle yan yana ve eşdeğer tutarcasına bir tavra bürünmesine yasaklama getirdiği görüşünü savunur. O; "*Bugün dininizi sizin için kemale erdirdim*"⁶⁹ "*Biz buyruğumuzda (kitapta) tek bir şeyi bile ihmal etmedik.*"⁷⁰ ve "*Herhangi bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah'a ve Peygambere götürün.*"⁷¹ gibi ayetleri de örnek göstererek Allah; Kur'ân ve Sünnet dışında herhangi birinin reddedilmesini ya da onun görüşlerinin tartışılmasını ne diye haram saydın der ve ilk üç nesil olan Ashab, Tabiîn ve Tebeu't-Tabiîn'inin tümünün kendi zamanlarında veya kendilerinden önceki bir insanın görüşünü tümüyle sorgulanmaz bir şekilde kabul edip, almaktan kaçındıkları gerçeğine dikkat çeker.⁷² Nitekim Ebû Hanife tabiûnun görüşlerine uyma konusunda; "*Onlar nasıl ictihad etmişlerse ben de öyle ictihad ederim*" demiştir.⁷³

Sünnî dünyada da büyük kabul görmüş olan San'a'lî Zeydî âlim eş-Şevkânî (ö. 1250 / 1834) dinde taklid fikrini reddettiği için Zeydî Şii'ler dâhil çağdaşlarının şiddetli tepki ve hücumlarına maruz kalmıştır.⁷⁴

er-Râzî de "*Şu söylenen her sözü dikkatle dinleyen ve onların en güzeline uyan kullarıma müjde ver,*"⁷⁵ ayetinden; akli kullanmanın, eleştirel (Nazarî) ve mantıksal çıkarımın (istidlâl) bulgularıyla uyumlu sonuçlara varmanın yüceltiği ve övüldüğü sonucunun çıktığını vurgular.⁷⁶ Benzer bir yorum Taberî (ö. 310 / 922) tarafından da yapılmıştır.⁷⁷

1. 3. Dışlayıcı ve Ötekileştirici Tutumlar

İnsan ilişkilerinde "ben / biz ve öteki / onlar" kaçınılmaz bir realite olmakla birlikte, kendisi dışındakileri ötekileştirme ve bunun doğal bir sonucu olan dışlayıcı tavra bürünme toplumu parçalayıp kaosa götüren önemli bir problemdir. Hizipçi mantıkta genelde her grup kendisi dışındaki dindaşlarını öteki olarak görme, onlara karşı mesafeli durma, normal insani ilişkilerini dondurma eğiliminde olur.

⁶⁵ İsmet Altıkardeş, *Din ve Sosyal Bütünleşme*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004, s. 268.

⁶⁶ Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî İbn Hanbel, *Müsned*, (Thk.: Şuayb el-Arnaud, v.dğr.), Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1995, Hadis no: 24903, XLI, 390; Hadis no: 25341, XLII, 209; Hadis no: 26194, 26239, XLIII, 263, 289; Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, "İsti'zân", 79, İstanbul: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, ts., VII, 137-138; Süleyman b. Eş'as Ebû Dâvud es-Sicistânî, *es-Sünen*, "Edeb", (40; 4826), Riyad: Beytu'l-Efkârî'd-Devliyye li'n-Neşr ve't-Tevzi', ts., s. 525; Mekkeli müşriklerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de doğal bir insan gibi yiyip-içmesine, çarşı pazarda dolaşmasına karşı çıktıkları hususu için bkz. Furkân, 25/7, 20; Ayrıca bkz. Kalyoncu, *Liderlere Tapınma Psikolojisi*, s. 98.

⁶⁷ Ahzâb, 33/66-67.

⁶⁸ A'râf, 7/3.

⁶⁹ Mâide, 5/3.

⁷⁰ En'âm, 6/38.

⁷¹ Nisâ, 4/59.

⁷² Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-Muhallâ*, (Thk.: Ahmed Muhammed Şakir), Mısır, Matbaatu'n-Nahda, ts.,I, 51-70; Şah Veliyyu'llah ed-Dihlevî, *el-İnsâf fi Beyâni Esbâbi'l-İhtilâf*, Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1986, s. 97-98; Esed, *Kur'ân Mesajı*, s. 270, dn.: 3; s. 215, dn.: 120.

⁷³ Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, (Çev.: Osman Keskiöğlü), Konya: Can Kitapevi, 1981, s. 132.

⁷⁴ Fazlu'r-Rahman, *İslâm*, (Çev.: Mehmet Aydın - Mehmet Dağ), Ankara: Selçuk Yayınları, 2. Baskı, 1980, s. 273.

⁷⁵ Zümer, 39/17-18.

⁷⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Çayb*, XXVI, 261.

⁷⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2000, XXI, 273.

Bir gruba veya mezhebe bağnazca bağlanmış bir kişi o grubun dışındakileri ötekileştirir ve dışlar. Onları yok etme, ortadan kaldırma ihtirasını sürekli içinde taşır. Bu aşırı tutum kişinin kendisine güvenmemesi ve kendisini yetersiz görmesinden kaynaklanır.⁷⁸

Kur'ân'da Allah âlemlerin Rabbi olarak tanıtılır⁷⁹ ve bütün insanlık muhatap alınır. Dolayısıyla bu bakış tarzında ötekileştirmeden söz edilemez.⁸⁰ Ancak grupçu kimlikte takipçilerine ötekinden farklı bir dini inanış ve anlayış benimsetildiği için bu tutum dışlayıcı bir anlayışı beraberinde getirir.⁸¹ Her grubun kendisini en değerli, mükemmeli temsil eden, kendisi dışındakileri ise ötekileştirip değersiz görme tavrı etnosantrik bir karakter yapısından kaynaklanır.⁸²

Kur'ân, Yahudi ve Hıristiyanların bir birlerini tutarlı inanç temelinden yoksun saymaları,⁸³ sadece kendi dindaşlarını ve takipçilerini seçkin ve kurtuluşa görmeleri⁸⁴ tarzındaki ötekileştirici ve dışlayıcı çabalarını kınar.⁸⁵ Cennetlik olmanın daha objektif kriterlere bağlı olduğu, Kur'ân'da şöyle ifade edilir: *"İnananlara ve iyi işler yapanlara gelince; Biz onları, altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağız; onlar orada sürekli kalacaklardır. İşte bu, Allah'ın gerçek vaadidir: Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir ki? (Ancak cennete girmek) ne sizin ne de kitap ehlinin istemesine göredir. Kim, bir kötülük işlerse, ondan dolayı cezalandırılır ve kendisi için, Allah dışında ne bir dost ne de yardımcı bulur. Şu halde, ister erkek isterse kadın olsun(lar), kim(ler), inanmış olarak, iyi işler yaparlarsa, (çok iyi bilin ki), onlar cennete girecek ve zerre kadar haksızlığa uğratılmayacak olanlardır."*⁸⁶

Kişi öteki olarak kategorize ettiği gruplarla benzeşen değil, ayrışan yönleri odaklandığında kendisinin ve grubunun en doğru ve en üstün oluşu iddiasını sürekli canlı tutmak zorunda kalır.⁸⁷ İslâm toplumunda sadece kendilerini cennetlik, diğer bütün insanları cehennemlik ve düşmanlar olarak görme anlayışına sahip olan Hariciler bu anlayışın etkisiyle büyük günah işleyenleri cehennemlik görüp dışlamış ve tekfir etmişlerdir.⁸⁸ Bu türden olumsuz bakış açısı riskinin hizipçi olan her anlayış ve tutumda potansiyel olarak mevcut olduğu söylenebilir. Tarihin her döneminde bunların olumsuz yansımaları görülmüş ve yaşanmış, günümüzde de görülmekte ve yaşanmaktadır.

Toplumların birbirleriyle farklılaşan, ayrışan yönleri değil de benzeşen ortak ilkeleri dikkate almalarıyla bu sorun büyük ölçüde çözülebilir. Toplumsal ayrışma ve parçalanmalar önlenir. Bu çözüm yöntemine Kur'ân'da şu ayetle dikkat çekilmektedir: *"De ki: Ey geçmiş vahyin izleyicileri! Sizinle bizim aramızdaki şu ortak ilkeye gelin: Allah'tan başka kimseye kulluk etmeyeceğiz, O'ndan başka hiç bir şeye ilahlık yakıştırmayacağız ve Allah ile birlikte insanları rab edinmeyeceğiz. Ve eğer yüz çevirirlerse de ki: Şahit olun ki biz kendimizi O'na teslim etmişiz."*⁸⁹

2. KUR'ÂN AYETLERİ BAĞLAMINDA BİRLİK VE BERABERLİĞİ DEVAM ETİRMENİN ÖNEMİ

⁷⁸ Hökelekli, *İslâm Psikoloji Yazıları*, s. 209-210.

⁷⁹ Bkz., Fatıha, 1/2.

⁸⁰ Murat Sülün, "Sevgi ve Nefret Bağlamında Kur'ân'a Göre Öteki", *İslâm'da Sevgi Temelinde Beşeri Münasebetler* (Tartışmalı İlmî Toplantı, 16-17 Ekim 2009), İstanbul, 2010, s. 320.

⁸¹ Hayati Hökelekli, "Müslüman ve Öteki", (Farklı Dinlerin Birbirlerini Algılama Biçimleri), 12-13 Kasım 2005 Tarihli Ehl-i Kitap Tartışmalı İlmî Toplantı, Üsküdar Belediyesi Altunizade Kültür Merkezi, İstanbul, 2007, s. 406, 410.

⁸² Asım Yapıcı - Kadir Albayrak, "Öteki'ni Algılama Bağlamında Dinî Gruplar Arası İlişkiler", *Dinî Araştırmalar*, V-14, Eylül-Aralık, 2002.

⁸³ Bkz., Bakara, 2/113.

⁸⁴ Bkz., Bakara, 2/80; Al-i İmran, 3/24, 75.

⁸⁵ Hayati Hökelekli, "Müslüman ve Öteki", s. 414.

⁸⁶ Nisâ, 4/122-124.

⁸⁷ Yapıcı - Albayrak, "Dinî Gruplar", s. 38.

⁸⁸ William Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (Çev.: Ethem Ruhi Fırlı), Ankara: Sarkaç Yayınları, 2010, s. 40-41.

⁸⁹ Al-i İmran, 3/64.

Kur'ân'da toplumsal birliğin sağlanması, bölünüp parçalanmaya götüren tutumlardan uzak durulması hususunda çok sayıda uyarı vardır. İslâm'ın özü olan tevhîd ilkesinde, namaz, oruç, hac ve zekât gibi ibadetlerde bu birlikteliği pekiştirmeye ve sosyal dayanışmayı sağlamaya yönelik bir boyut da vardır. Bu hususta toplumsal duyarlılığı sağlamak için Kur'ân'da yapılan bazı çağrı örnekleri şöyledir:

"Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı tutunun ve birbirinizden kopmayın." ⁹⁰

"Allah'la O'nun Elçisi'ne duyarlık ve bağlılık gösterin ve sakın birbirinizle çekişmeye girmeyin. Yoksa yılmınlığa düşersiniz; cesaretiniz sönuverir. Zor durumlarda sabır gösterin: çünkü Allah, gerçekten zorluğa göğüs gerenlerle birlikte dir." ⁹¹

Ey İman edenler hep birlikte barışa girin. Şeytanın adımlarını izlemeyin." ⁹² Yani "isyan, bölücülük ve şeytanlık yollarına sapmayın." ⁹³

Hz. Peygamber (s.a.v) de; "Ey İnsanlar! Şunu iyi bilin ki, Rabbiniz bir, babanız da birdir. Arab'ın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arab'a, kırmızının siyaha, siyahın da kırmızıya takva dışında bir üstünlüğü yoktur," ⁹⁴ diye buyurmuştur.

Yüce Allah; "(Bilin ki) bu, Benim dosdoğru yolumdur. O halde, onu izleyin ve sizi Benim yolumdan ayıracak olan yolları izlemeyin!" ⁹⁵ Ayetiyle diğer yollara değil de kendi dosdoğru yoluna uyulmasını emreder. Çünkü diğer tüm yollar bölücü ve toplumu parçalayıcı özelliğe sahiptirler. ⁹⁶ O'nun yolu ise hüccete ve kanıta dayalı bir yoldur. Diğer yollarda heva ve heves söz konusu olabilir. Hüccet birliği gerektirir. Heva ve heves ise türlü türlü farklılıkları gerektirir. Çünkü insanların yapıları, karakterleri ve alışkanlıkları çeşitlilik ve farklılıklar arz etmektedir. ⁹⁷

Kur'ân'da "Ama (sizi izlediklerini söyleyen toplumlar) aralarındaki bu birliği bozup parça parça (zubr) oldular. Her hizip ancak kendi yanındakiyle sevinip durdu." ⁹⁸ Şeklinde geçen ayette bildirildiğine göre; kendilerine ilâhî kitap gönderilen önceki toplumlar bu kitaplarla dinlerini parçaladılar ve din gibi algıladıkları kendi mezhebî görüşlerini kanıtlamak için onlara dayandılar. ⁹⁹ Yani mensubu oldukları dini parçalayıp, çok sayıda dinler haline getirdiler. Her grup kendi uydurduğu batıl diniyle sevinip, tatmin olma ve sadece kendisinin hak üzere olduğuna inanma, bunun sonucunda başkalarını dışlayıp saf dışı bırakma yoluna gitti ki bu da sapkınlığın en zirve noktasıdır. ¹⁰⁰ Böylece onlardan her biri kendisine inandığı bir kitap edindi. Diğerlerini inkâr ederek ilâhî kitaplar arasında ayırım yaptılar. Kimi Suhuf'a, kimi Tevrat'a, kimi Zebur'a, kimi de İncil'e uydu. Sonra da hepsini tahrif edip, değiştirdiler. Bunun üzerine Allah Ümmet-i Muhammed (sav)'e bu kitapların hepsini tasdik eden gerçek hidayet yolu olan en son ve en mükemmel dini gönderdiğini açıkladı. ¹⁰¹

⁹⁰ Âl-i İmrân, 3/103.

⁹¹ Enfâl, 8/46.

⁹² Bakara, 2/208.

⁹³ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (Sdl.: İsmail Karaçam, E. Işık, N. Bolelli, A. Yücel), İstanbul: Zehraveyn Yayıncılık, t.y., II, 66.

⁹⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, Hadis no: 23489, XXXVIII, 474.

⁹⁵ En'am, 6/153.

⁹⁶ Fazlu'r-Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, s. 48.

⁹⁷ el-Beydavî, *Envâru't-Tenzil*, II, 214; en-Nesefî, *Tefsiru'n-Nesefî*, II, 16.

⁹⁸ Mü'minûn, 23/53.

⁹⁹ Ebû İshak Ahmed es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, (*Tefsiru's-Sa'lebî*), (Thk.: el-İmam Ebu Muhammed b. Aşûr-Nezir es-Saidî), Beyrut: Dârü İhyai't-Turasil' Arabî, 2002, VII, 49; et-Tabersî, *Mecmau'l-Beyân*, VII, 142; İbn Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, (Thk.: Abdullah Ali el-Kebir - Muhammed Ahmed Hasbullah - Haşim Muhammed eş-Şazeli), Beyrut: Dâru Sadır, 1981, III, 1805.

¹⁰⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 235; et-Tabatabâî, *el-Mizân*, XV, 36; XVI, 187; el-Kannevcî, *Fethu'l - Beyân*, IX, 127; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Veciz*, IV, 147; et-Tabersî, *Mecmau'l-Beyân*, VII, 142; Ayrıca bkz. Mü'minûn, 23/53; Enbiyâ, 21/93.

¹⁰¹ es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, II, 415; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Veciz*, I, 286; IV, 1147, Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 53; Ayrıca bkz. Bakara, 2/75; Mâide, 5/3, 13, 41.

Kur'ân'ın başka bir ayetinde şöyle bir uyarı yapılmaktadır: *"Sadece O'na yönelerek O'nun bilincinde olun, namazı kılın; ancak O'na ortak koşanlardan, inançlarındaki birlikteliği bozan ve böylece gruplara ayrılan kimselerden olmayın! Her grup, kendi [görüşünden] dolayı mutlu bulunmaktadır."*¹⁰² Yazır, bu ayetteki *şiya'* kelimesini: Dinlerini parçalayıp öbek öbek olanlar, her biri kendi kuruntusu, dar kafası ve hevâsına uyarak ayrı bir başbuğ arkasına düşenler olarak açıklar.¹⁰³ Dolayısıyla dini bölüp, fırkalara ayrılanlar bu olumsuz tutumlarını ve kişisel arzularını birliği emreden ilâhî irade ve bildirimle eş değer tutmaları durumunda şirke düşmüş olurlar.¹⁰⁴

Kur'ân'da "*şiya'*" kelimesiyle, Hz. Peygamber (sav)'den sonra ortaya çıkmış olan hizipleşmelerden söz edilmesinin yanında,¹⁰⁵ *"İnançlarının bütünlüğünü bozarak gruplara fırkalara ayrılanlara gelince: onlar için yapabileceğin bir şey yoktur. Unutma onların işi Allah'a kalmıştır. Zamanı geldiğinde Allah onlara vaktiyle yaptıklarını gösterecektir."*¹⁰⁶ Ayetinde Hz. İbrahim'in Hanif dinini parça parça bölen müşrikler¹⁰⁷ ve bu dinin temel ilkesi olan tevhide inanmaları emredilen Yahudi ve Hıristiyanların kendi aralarında şiddetli ihtilaflar yaşamaları da bu sözcük bağlamında ifade edilmiştir.¹⁰⁸ Dolayısıyla içlerinde fitne ve ihtilafların olduğu, her biri bir lidere taraftar olmuş, birbirleriyle ittifak eden değil, hevâyâ tabi olarak işleri birbirine karıştıran, birbirleriyle çarpışan birbirlerinin kanlarını ve dokunulmazlıklarını helal sayan, birbirlerini tekfir eden her topluluk bu kapsamdadır. Bunlar birlik halinde olmayıp, parçalanmış oldukları için birbirleriyle çatışma halindedirler.¹⁰⁹ Bu türden iç parçalanma, korku ve zorbalık bir toplumun ruhî hakikatlerden uzaklaşmasının kaçınılmaz bir sonucudur.¹¹⁰ Bununla ilgili olarak da Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Yalnız O'dur sizi tepenizden ve ayaklarınızın altından azapla kuşatma kudretinde olan; sizi birbirine muhalif topluluklar, gruplar (şiya') haline getirip birbirinizin üzerine salan."*¹¹¹ Burada Allah onları farklı gruplar ve birbirlerine muhalif mezhepler olmaya sevk etmiştir. Bu gruplar içinde sadece bir tanesinin hak olduğu da çok açıktır. Bu yüzden Allah batıla yönelmiş olanları sorgulayacaktır.¹¹²

Sonuç olarak ilâhî kitaplardan birini kabul, diğerini reddetmek ya da her ilim adamının eserlerinden yararlanmak yerine, bazı eserlerde olağanüstü özellikler aramak, onlara kayıtsız şartsız bağlılık göstermek, sadece onlarla yetinme tavrına bürünmek fırkacılığa götüren önemli bir faktördür.

İnsanlığın bir ümmet olma süreci ile ilgili olarak Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Bütün insanlık bir tek ümmet idi. Bunun üzerine Allah müjdecî ve uyarıcı olarak peygamberler gönderdi ve onlar aracılığıyla hakikati ortaya seren vahiyler bahşetti ki, bununla insanların farklı görüşler edinmeye başladıkları her konuda karar verilebilsin. Buna rağmen, kendilerine hakikatin bütün kanıtları geldikten sonra aralarındaki kıskançlıktan dolayı onun anlamı hakkında ihtilafa düşenler bizzat bu vahyin tevdi edildiği aynı insanlardı. Ancak Allah, inananları, kendi izniyle, üzerinde ihtilafa düştükleri konularda doğruya ulaştırdı. Çünkü Allah, ulaşmak isteyen doğru yola ulaştırır."*¹¹³ Bu ayetteki *"insanlar tek ümmetti"* ifadesi küfürde ya da imanda tek bir ümmet tek bir millet ve

¹⁰² Rûm, 30/31-32.

¹⁰³ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VI, 257-258.

¹⁰⁴ Karaman Hayreddin v.dğr., *Kur'ânYolu*, Ankara: DİBY, 2014, IV, 315.

¹⁰⁵ et-Tabatabâî, *el-Mizân*, VII, 141.

¹⁰⁶ En'âm, 6/159; Ayrıca bkz. Rûm, 30/32.

¹⁰⁷ et-Tabatabâî, *el-Mizân*, VII, 402.

¹⁰⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân*, X, 30-32; et-Tabatabâî, *el-Mizân*, VII, 402; Esed, *Kur'ân Mesajı*, s. 265-266, dn.:161.

¹⁰⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 357; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Veciz*, II, 303; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Çayb*, XIII, 22; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân*, VIII, 414; İbn Manzûr, *Lisân*, IV, 2377; Seyyid Muhammed Murtazâ ez-Zebidî, *Tâcü'l-Ârûs min Cevâhiri'l-Kamûs*, (Thk.: Musatafa Hicazî - Abdussettar Ahmed Ferrac v.dğr.), Kuveyt: et-Turasu'l-Arabî, 1965-2004, XXI, 302-303; el-Merağî, *Tefsîru'l-Merağî*, VII, 153; et-Tabatabâî, *el-Mizân*, VII, 141; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, III, 58.

¹¹⁰ Esed, *Kur'ân Mesajı*, s. 237-238, dn.: 56.

¹¹¹ En'âm, 6/65.

¹¹² er-Râzî, *Mefâtihu'l-Çayb*, XIII, 23.

¹¹³ Bakara, 2/213.

tek bir yol üzere olma şeklinde iki ihtimali içerir.¹¹⁴ İbn Mes'ud yukarıda geçen ayetin "Ümmeten Vahideten" (امة واحدة) ifadesinden hemen sonra "fehtelefû" (فاختلفوا) kelimesini takdir ederek okumuştur. Burada eğer Ümmetten maksat Mü'minlerse bu takdir uygundur. Ancak insanlar sapkınlıkta (delalette) tek ümmet idi şeklindeki bir anlamın kast edilmesi durumunda "fe'htelefû" (فاختلفوا) kelimesi takdir edilmeden de, bu duruma uygun olarak peygamberler gönderildi manası uygun düşer.¹¹⁵ Nitekim Ebu Musa el-Eş'arî ve bir grup sahâbeye göre Allah peygamberler gönderinceye kadar insanlar hepsi kâfirdi.¹¹⁶ Böylece gönderilen bu peygamberlere vahiy gelmeye başlayınca insanlar arasındaki bu birlik, inanan ve inanmayan şeklinde bozuldu ve aralarında bölünmeler meydana geldi. Vahyin bu şekilde insanları birbirinden ayıran bir set görevi görmesi ve bölücü güç görevi yapması ilâhî bir sır olarak kalacaktır. Zira Allah birlik dileyseydi bütün insanları bir tek yolda birleştirebilirdi.¹¹⁷ Ancak O, insanlar arasında doğal bir birliğin değil de iradî bir birliğin olmasını diledi.¹¹⁸ Öyle olmasaydı insanlar arasındaki zihinsel gelişme tamamen durur, itaat etmeleri zorunlu olduğu için melekler gibi olurlar, tür olarak sahip oldukları üstün ve ayırıcı niteliklerden yoksun kalır ve toplumsal hayatları açısından serbest irade, seçme özgürlüğünden yoksun karıncalara veya arılara benzeyip çıkarlardı.¹¹⁹ Dolayısıyla sünnetullahta insanlığın imanda da inkârda da tek millet olması şeklinde bir dayatma ve zorlama söz konusu değildir. Asıl olan insanların sınanması ve hayırda yarışmasıdır.

Bütün peygamberlerin aynı çizgide oldukları Kur'ân'da şöyle ifade edilir: " O, din konusunda Nuh'a emrettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya emrettiğimizi sizin için de din kılmıştır. O da şudur: "Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin!" Ancak, Allah'a ortak koşarlara, senin kendilerini [uymaya] çağırdığım bu [din], ağır gelmektedir. Allah, dilediğini kendine seçer ve kendine yöneleni de doğru yola ulaştırır. Onlar, ancak kendilerine ilim geldikten sonra, sadece aralarındaki çekememezlik yüzünden ayrılığa düşmüşlerdir. Eğer Rabbinin belli bir süreye kadar [azabın erteleneceğine dair] verilmiş sözü olmasaydı, aralarında hemen karar verilirdi. Onlardan sonra kitaba mirasçı olanlar da onun hakkında çok derin bir kuşku içinde bulunmaktadırlar."¹²⁰

Bu ayetlerden ortaya çıkan önemli bir sonuç da şudur: Bütün peygamberlerin getirmiş oldukları vahiyler aynı ve bunların geldiği ana kaynak olan "ümmü'l-kitab¹²¹ ve korunmuş / saklı kitab"¹²² birdir. Dolayısıyla bu vahiylerin, kitapların ve peygamberlerin tümüne ayırım yapmadan inanmak esastır. Çünkü Allah'ın dininde bölünme ve ayırımcılık olamaz.¹²³ İlâhî mesajların özündeki birliğe rağmen, bu bildirimlerin muhatapları tarihi süreç içerisinde kişisel arzularına yenik düşerek bölünüp parçalandılar. Yüce Allah bu husustaki haklı ve haksız belirleme ilgili nihai hükmünü mahşer gününde açıklamayı murad ettiğinden, bir sınav ortamı olan bu dünyada farklı eğilimler ve tercihlere bağlı yolculuklar sürüp gitmektedir.¹²⁴

SONUÇ

¹¹⁴ Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyya İbn Faris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, (Thk.: Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn), Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979, I, 27; Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb el-İsfahânî, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'ân*, (Thk.: Muhammed Seyyid Keylânî), Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts., s. 23.

¹¹⁵ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Veciz*, I, 286; er-Razî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VI, 12; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, II, 301.

¹¹⁶ el-Mâturîdî, *Tefsiru'l-Mâturîdî*, II, 107.

¹¹⁷ Fazlu'r-Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, s. 240; Hûd, 11/118.

¹¹⁸ Mustafa Aydın, *İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenmesi*, İstanbul: Pinar Yayınları 1991, s. 34.

¹¹⁹ Abduh - Rıza, *Tefsiru'l-Menâr*, XII, 193; Esed, *Kur'ân Mesajı*, s. 451, dn.: 150.

¹²⁰ Şûrâ, 42/13-14.

¹²¹ Bkz., Zuhruf, 47/4; Ra'd, 13/39.

¹²² Bkz., Vakıa, 56/78.

¹²³ Fazlu'r-Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, s. 238.

¹²⁴ Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu*, IV, 740.

Allah'ın birliği / tevhid esasına dayalı olan Hz. Peygamber (sav)'in tebliğ ettiği İslâm dini, ümmetin birliği ve toplumsal bütünlüğü esas almaktadır. Kur'ân'da bu esasın önemine ve gerekliliğine dikkat çekilmekle birlikte, gönderilmiş bütün peygamberlerin de üzerinde olduğu bu çizgide herhangi bir kopukluk olmadığı belirtilir.

Son peygamber Hz. Muhammed (sav), İslâm dinini tebliğ süresince toplumsal birlik ve bütünlüğün alt yapısını oluşturmak için gerekli olan tüm çabayı gösterdi ve bunu sağladı. Onun döneminde bu hususta önemli bir problem yaşanmadı ve söz konusu birliktelik başarılı bir şekilde sürdürüldü.

Kur'ân, birçok ayette bölünüp parçalanmamayı, birlik ve beraberliği devam ettirmede hassas olmayı tavsiye eder. Geçmiş ümmetlerin kıskançlık, cehalet, körü körüne taklit ve dışlayıcı tutumlar gibi olumsuz faktörlerin etkisiyle bölünüp parçalanmaya ve iç savaşlara maruz kaldıklarını haber verir. Bundan aynı felaketlere maruz kalmamak için yaşanmış olan bu olumsuzluklardan gerekli dersleri çıkarmanın kaçınılmaz olduğu sonucu çıkarılabilir.

Bütün bunların yanında toplumun yeterince bilinçlenmesinin, akli gereği gibi kullanmanın, sadece kendisini hak yolda görüp başkalarını dışlama ve ötekileştirme tavrından uzak durmanın da tefrikayı önleyici önemli faktörler olduğu sonucuna varılabilir.

KAYNAKÇA

ABDUH, Muhammed - RIZA, Reşid, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsiru'l-Menâr)*, Mısır: Dâru'l-Menâr, 2. Baskı, 1947.

el-ABEDE, Muhammed - ABDULHALİM, Tarık, *Mukaddime fi Esbabı İhtilâfi'l-Müslimîn ve Teferrukihim*, Kuveyt: Dârû'l-Erkâm, 2. Baskı, 1986.

AKIN, Mahmut H., *Toplumsallaşma Sözlüğü*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2011.

ALTIKARDEŞ, İsmet, *Dini Anlama Biçimleri ve Dünya Barışına Katkıları*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2007.

el-ALVÂNÎ, Tâhâ Cabir Feyyaz, *Edebu'l-İhtilâf fi'l-İslâm*, U.S.A.: el-Ma'hedü'l-Alemî li'l-Fikri'l-İslâmî, 5. Baskı, 1992.

AYDIN, Hayati, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1999.

AYDIN, Mustafa, *İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı*, İstanbul: Pınar Yayınları, 1991.

BAYMUR, Feriha, *Genel Psikoloji*, İstanbul: İnkılâp Yayınları, 14. Baskı, 1994.

el-BEĞÂVÎ, Ebu Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ud, *Meâlimu't-Tenzil (Tefsiru'l-Beğâvî)*, (Thk.: Muhammed Abdullah en-Nemr - Osman Cum'a Dımyeriyye - Süleyman Müslim el-Harş), Riyad: Dârû Taybe, 1989.

el-BEYDÂVÎ, Kâdî Nâsiruddîn, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, Beyrut: Müessesetu Şa'ban, Li'n-Neşr ve't-Tevzi', ts.

BODUR, Hüsnü Ezber, "Sekt (Fırka) Tipi Dinî Organizasyon Örneği Olarak Haricîlik Hareketine Sosyolojik Bir Bakış", *KSÜİF Dergisi*, V-10, Kahramanmaraş, 2007, s. 25-53.

el-BUHARÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, İstanbul: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, ts.

- BÜRHAMÎ, Yasir Hüseyin, *Fıkhü'l-Hilâf Beyne'l-Müslimin*, Kahire: Dârû'l-Akide, 2. Baskı, 2000.
- EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yûsuf el-Endelusî, *Tefsiru'l-Bahri'l-Muhit*, Beyrut: Dârû'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.
- EBU'S-SUUD, Muhammed b. Muhammed el-İmadî, *İrşâdu Akli's-Selîm İla Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerim*, Beyrut: Dârû'l-İhya-i't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- ESED, Muhammed, *Kur'ân Mesajı*, (Çev.: Cahit Koçak - Ahmet Ertürk), İstanbul: İşaret yayınları, 3. Baskı, 2001.
- FAZLU'R-RAHMAN, *Ana Konularıyla Kur'ân*, (Çev.: Alparslan Açıkgenç), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 9. Baskı, 2005.
- , *İslâm*, (Çev.: Mehmet Aydın - Mehmet Dağ), Ankara, Selçuk Yayınları, 2. Baskı, 1980.
- FREUD, Sigmund, *Uygurluk, Din ve Toplum*, (Çev.: Selçuk Budak), İstanbul: Öteki Yayınevi, 6. Basım, 2007.
- FursetH, Inger - Repstad, Pal, *Din Sosyolojisine Giriş*, (Çev.: İhsan Çapçioğlu - Halil Aydınalp), Ankara: Birleşik Dağıtım, 2011.
- HÖKELEKLİ, Hayati, *Din Psikolojisi*, Ankara: TDVY, 2008.
- , "Müslüman ve Öteki (Farklı Dinlerin Birbirlerini Algılama Biçimleri)", *12-13 Kasım 2005 Tarihli Ehl-i Kitap Tartışmalı İlmî Toplantı*, Üsküdar Belediyesi Altunizade Kültür Merkezi, İstanbul, 2007, s. 405-420.
- , *İslâm Psikolojisi Yazıları*, İstanbul: Dem Yayınları, 2009.
- İBN ÂŞÛR, Muhammed Tahir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus: ed-Dârû't-Tunusiyye, 1984.
- İBN ATİYYE, Ebu Muhammed Abdülhak b. Ğalib el-Endelûsî, *Muharreru'l-Veciz fi Tefsiri Kitabı'l-Aziz*, Beyrut: Dârû'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- İBN DÜREYD, Ebubekir Muhammed b. Hasan, *Cemheretu'l-Luğâ*, (Thk.: Remzî Münîr Baalbekî), Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- İBN FARİS, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Zekerriyya, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, (Thk.: Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn), Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İBN HANBEL, Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *Müsned*, (Thk.: Şuayb el-Arnaud, v.dğr.), Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1995.
- İBN HAZM, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, el-Endelusî, *el-Muhallâ*, (Thk.: Ahmed Muhammed Şakir), Mısır: Matbaatu'n-Nahda, ts.
- İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ' İsmail b. Ömer, *et-Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, (Thk.: Şamil b. Muhammed es-Selâme), Riyad: Dârû Taybe li'n-Neşri ve't-Tevzi', 2. Baskı, 1999.
- İBN MANZUR, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem, *Lisanu'l-Arab*, (Thk.: Abdullah Ali el-Kebir - Muhammed Ahmed Hasbullah - Haşim Muhammed eş-Şazelî), Beyrut: Dâru Sadır, 1981.
- el-İSFAHÂNÎ, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'ân*, (Thk.: Muhammed Seyyid Keylânî), Beyrut: Dârû'l-Ma'rife, ts.
- KALYONCU, Hamdi, *Liderlere Tapınma Psikolojisi*, İstanbul: Marifet Yayınları, 2. Baskı, 2006.
- el-KANNEVCÎ, Ebu Tayyib Sıddik Han b. Hasan b. Ali b. Lütfullah el-Hüseyini, *Fethu'l-Beyan fi Mekasidi'l-Kur'ân*, (Thk. Abdullah b. İbrahim el-Ensârî), Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1996.

- KARAMAN, Hayreddin, v.dğr. *Kur'ân Yolu*, Ankara, DİBY, 2014.
- el-KARDAVÎ, Yusuf, *es-Sahvetu'l-İslâmiye Beyne İhtilafi'l-Meşru' ve't -Teferruki'l-Mezmûm*, Kahire: Dârû's-Şurûk, 2001.
- el-KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, (Thk.: Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî), Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 2006.
- el-MERAGĖ, Ahmed Mustafa, *Tefsîru'l-MeraĖi*, Matbaatu Mısır: Mustafa el-Babî el-Halebî, 1946.
- el-MEVDUDÎ, Ebu'l Ala, *Tefhimu'l-Kur'ân*, (Çev.: Muhammed Han Kayanî v.dğr.), İstanbul: İnsan Yayınları, 1987.
- NECATİ, Osman, *Kur'ân ve Psikoloji*, (Çev.: Hayati Aydın), Ankara: Fecr Yayınevi, 1998.
- en-NESEFÎ, Ebu'l Berekat Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Tefsîru'n-Nesefi*, İstanbul: Dârû Kahraman li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1984.
- er-RÂZÎ, Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Mefatihü'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Tahran, ts.
- SABUNCUOĞLU, Zeyyat - TÜZ, Melek, *Örgütsel Psikoloji*, İstanbul: Alfa Yayınları, 3. Baskı, 1998.
- es-SALEBÎ, Ebû İshak Ahmed, *el-Keşf ve'l-Beyan (Tefsîru's-Salebî)*, (Thk.: el-İmam Ebu Muhammed b. Aşûr-Nezir es-Saidî), Beyrut: Dârû İhyai't-Turasil' Arabî, 2002.
- SALMAZZEM, Mehmet, "Toplumsal Barışın İnşasında Kur'ân Perspektifinden Barış ve Cihad Anlayışının Rolü", *Sosyal Bilimlerde Stratejik Araştırmalar*, Lambert Academic Publishing, Deutschland/Germany, 2016, ss. 259-280.
- SALMAZZEM Mehmet& BİNGÖL, Abdulkerim, "Tefsirlerde Cihada Yönelik Yorum Farklılıkları, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2016, C. 5, Ek Sayı, ss. 229-246.
- es-SEMERKANDÎ, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, *Bahru'l-Ulûm (Tefsîru's-Semerkandî)*, (Thk.: Adil Ahmed Abdu'l Mevcud - Ali Muhammed Muavviz), Beyrut: Dârû'l Kutubi'l - İlmiyye, 1993.
- SÜLÜN, Murat, "Sevgi ve Nefret Bağlamında Kur'ân'a Göre Öteki", *İslâm'da Sevgi Temelinde Beşeri Münasebetler" (Tartışmalı İlmi Toplantı, 16-17 Ekim 2009)*, İstanbul, 2010, s. 317-335.
- eş-ŞATİBÎ, Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed, *el-İ'tisam*, Beyrut: Dârû'l- Kutubi'l-İlmiyye, 1988.
- eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr*, (Thk.: Abdurrahman Umeyra), Mansure: Dârû'l-Vefâ, 1994.
- et-TABATABÂÎ, Seyyid Muhammed Hüseyin, *el-Mizân fi Tefsîri'l- Kur'ân*, (Thk.: Şeyh Hasan el-A'lemî), Beyrut: Müessesetu'l-A'lemî li'l-Matbuat, 1997.
- et-TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l -Kur'ân*, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2000.
- et-TABERSÎ, Ebu Ali el-Fadl b. Hasan, *Mecma'ul-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut: Dârû'l-Ulûm/Dârû'l-Murtadâ, 2005 / 2006.
- TARHAN, Nevzat, *Toplum Psikolojisi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 5. Baskı, 2012.
- WATT, William Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (Çev. Ethem Ruhi Fığlalı), Ankara: Sarkaç Yayınları, 4. Baskı, 2010.

YAPICI, Asım, *Din Kimlik ve Önyargı (Biz ve Onlar)*, Adana: Karahan Kitabevi, 2004.

YAPICI, Asım - ALBAYRAK, Kadir, "Öteki'ni Algılama Bağlamında Dinî Gruplar Arası İlişkiler", *Dinî Araştırmalar*, V-14, Eylül-Aralık, 2002, s. 35-59.

YAZIR, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (Sdl.: İsmail Karaçam, E. Işık, N. Bolelli, A. Yücel), İstanbul: Zehreveyn Yayıncılık, t.y.

ez-ZEBİDÎ, Seyyid Muhammed Murtazâ, *Tacü'l-Ârûs min Cevâhiri'l- Kamûs*, (Thk.: Musatafa Hicazî - Abdussettar Ahmed Ferrac v.dğr.), Kuveyt: et-Turasu'l-Arabî, 1965-2004.

ez-ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer el-Harezmi, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, (Thk.: Adil Ahmed Abdu'l-Mevcud - Ali Muhammed Muavviz), Riyad: Mektebetu'l-Ubeykân, 1998.

ez-ZUHAYLÎ, Vehbe, *et-Tefsiru'l-Münîr*, Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 10. Baskı, 2009.